

Югозападен университет „Неофит Рилски“ -
Благоевград
Стопански факултет
Катедра „Икономика“

АЙШЕ ИСМЕТОВА АВДИКОВА

**МОДЕЛ НА УПРАВЛЕНИЕ НА СОЦИАЛНАТА
ПОЛИТИКА В Р БЪЛГАРИЯ- ПРОБЛЕМИ И
ПЕРСПЕКТИВИ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане
на образователна и научна степен „доктор“
по докторска програма
„Организация и управление извън сферата на
материалното производство
(социално- културната сфера)“

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

Гл.ас. д-р Бойчо Стойчев

Благоевград

2018

Дисертационният труд съдържа увод, изложение в три глави и заключение и е в обем от 209 стандартни текстови страници. Използвани са 122 литературни източника. В текста са включени 19 таблици, 21 диаграми и 4 фигури, в които са поместени резултати от проведеното изследване.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от катедра „Икономика“ на Стопански факултет при ЮЗУ „Неофит Рилски“ - Благоевград. Айше Исметова Авдикова е редовен докторант към същата катедра.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.

Реализирайки целта си, да бъде част от една просперираща общност, каквато е Европейския съюз, България се изправя пред предизвикателството за постигане на реална интеграция в нейните структури.

Предизвикателство, което се свързва с необходимостта от чувствителни промени в социално-икономическото ѝ развитие, измервано чрез различни показатели.

В особено голяма степен, това се отнася за равнището на благосъстояние, на българските граждани, чийто стандартизиран измерител представлява Индексът на човешко развитие. Дистанцията между средните стойности на този показател за България и постигнатите такива в страните включени в изследването и ЕС като цяло, са красноречиво доказателство за ниския жизнен стандарт у нас, а съответно и за неефективността на провеждания модел на социална политика.

Източник на информация, за равнището на благосъстояние у нас, представлява не само статистиката, а и реалната обществена действителност.

Посочените факти, насочват вниманието към извършване на изследване, именно в областта на социалната политика и представляват база за формулиране на основните задачи в дисертационния труд.

Изходен пункт на анализа, представлява разбирането за социалната политика, като функция на намесващата се държава, за осигуряване на общественото благосъстояние. Тази намеса, това държавно въздействие върху социалната политика, за постигане на поставената пред нея цел, представлява всъщност и управлението на социалната политика. Инструментариумът, чрез който то се реализира и в същото време се измерва неговата сила (степената на намеса), е представен от: общият размер на публичните разходи (като дял от БВП), дялът на разходите за социална защита (от БВП) и структурата на данъчната система.

Измеримата по посочения начин, степен на държавна намеса, определяща възприетия от държавата модел на управление на социалната политика, се възприема като основен признак, за определяне и на модела на социална политика, а посочените стойностни измерители- за разграничителни критерии.

В контекста на казаното по- горе, моделите на социална политика (върху които е основният акцент на дисертационното изследване) се възприемат като ядро на моделите за управление на социалната политика. В различните модели на социална политика се съдържат опорните компоненти и основанията за успешното реализиране на социалната политика. Още повече- използваният, при сравнителния анализ на социалните модели, стандартизиран показател (индекс на човешко развитие) е най- често посочваният индикатор и за качеството на прилаганите модели на управление на социалната политика.

Всичко посочено от нас се верифицира и от К. Спасов (дългогодишен изследовател в областта на социалния мениджмънт), който при управлението на социалната политика, отрежда фундаментално значение на „изборът на модел на социална политика“.

Публичните разходи са показателни за рамките, в които се вмести социалния ангажимент на правителството и в тази връзка се възприемат и като основен критерий за обособяване на различни модели на социална политика.

Структурата на данъчната система се възприема като разграничителен критерий, за обособяване на подмоделите в главните модели.

Редом с качеството им на разграничителни критерии, изброените променливи са разгледани и като детерминанти на благосъстоянието.

Структурната промяна на публичните разходи, социалните разходи и данъчната система са основните инструменти, за усъвършенстване на Българския модел на социална политика в желаната посока, водеща до повишаване на общественото благосъстояние.

1. Актуалност на изследването.

Актуалността на дисертационното изследване може да бъде аргументирана в няколко пункта:

➤ На фона на ниския жизнен стандарт в България, въпросите за установяване на наложилият се модел на социална политика, разкриване на проблемните му страни и извеждане на научно- обосновани насоки за тяхното преодоляване, имат особена актуалност.

➤ Проблемът за държавната намеса при осигуряване на общественото благосъстояние, който заема централно място в настоящата разработка, представлява обект на изследване още от възникването на стопанската наука и десетилетия наред, привлича вниманието на множество изследователи.

Една част от тях доказват негативните ефекти от „всеобхватната“ роля на публичния сектор. Те аргументират своята теза, основно с дестимулиращия ефект на данъчното бреме (резултат от необходимостта за финансиране на поголемия публичен сектор) и ефекта на изтласкване на продуктивния частен сектор. В тази връзка пледират за силно ограничаване на държавната намеса.

Според други изследователи, по- голямото държавно вмешателство повишава растежа и благосъстоянието, коригирайки пазарните дефекти при разпределение на ресурсите и осигурявайки публични блага, които пазарът не би доставил сам.

Широкият диапазон, в който се простират възгледите по проблема изключва възможността за определяне на универсални оптимални граници на държавната намеса, съответно оптимален размер на публичните разходи (измерващи поетия социален ангажимент от държавата) и предполага конкретна оценка за всяка страна.

Този факт прави разглеждания въпрос винаги актуален и провокира интерес към неговото изследване, конкретно за България.

➤ През последните години, особено се засилва вниманието към ролята на фискалните инструменти за постигане на общите цели на Европейския съюз. В настоящото изследване, както вече стана ясно, също **водещо значение**, за промяна на модела на социална политика в България, в желаната посока, се отрежда на фискалните механизми- публичните и социални разходи и тип на данъчната система.

➤ Приложената в дисертационния труд, методика за моделиране на социалната политика, позволява не само да бъде определен Българският модел на социална политика, а и дава възможност да се разкрият някои специфични особености и приоритети от националните политики на всички държави-членки на ЕС. Това също е значимо в настоящия момент, когато Европейския съюз все повече засилва мониторинга върху тях, с цел ускоряване на процесите по постигане на заложените на Европейско ниво цели за сближаване и развитие.

2. Обект и предмет на изследването.

Обектът на научното изследване е модела на социална политика в България съпоставен с обособените модели на социална политика, включващи страните от ЕС и САЩ.

Предметът на теоретико- емпиричното изследване в дисертацията е ролята и значението на публичните разходи, данъчната система и разходите за социална защита, от една страна в качеството им на разграничителен критерий за обособяване на моделите на социална политика (и подмоделите към тях) и от друга на инструментариум за усъвършенстване на модела на социална политика в България.

3.Цел и задачи на дисертационния труд.

Преследваната **цел** в дисертационния труд е определяне на модела социална политика в България и очертаване, както на проблемните му страни, така и на перспективите за неговото усъвършенстване.

Задачите на научното изследване следват логичната последователност, която води до реализиране на поставената цел, а именно:

1. Извършване на кратък обзор на съществуващите теоретични интерпретации за същността и особеностите на социалната политика и **извеждане на дефиниция**, насочваща към аспекта, в който тя е разгледана в дисертационния труд.

2. Представяне и анализ на известните в научната литература, теоретико- емпирични изследвания, свързани с обекта и предмета на изследването.

3. Обособяване по емпиричен път на страните включени в изследването в групи, наречени клъстери, приемащи формата на моделите социална политика. Установяване на модела на социална политика в България.

4. Оценка на ефективността на модела на социална политика в България и извеждане на препоръки за усъвършенстването му, на база на разкритите зависимости между изследваните макроикономически показатели.

4.Изследователска теза и подтези.

Защитаваната изследователска теза в дисертационния труд е, че наложилният се модел на социална политика в България е неефективен и трябва да бъде усъвършенстван.

В тази теза имплицитно се съдържат няколко изследователски подтези:

4.1. Възникването на моделите социална политика не е спонтанно, а е продукт на един еволюционен и логически процес на развитие, чието начало съвпада с възникването на самата стопанска наука.

4.2. Между дела на публичните разходи и ИЧР като цяло за страните включени в изследваната извадка, съществува правопрпорционална зависимост.

4.3. Между коефициента за данъчна система и ИЧР съществува обратнопрпорционална зависимост.

4.4. Осредненият размер на публичните разходи в България, като дял от БВП за изследвания период е близо до оптималния за страната. Структурата на публичните разходи, във функционален разрез, обаче не е достатъчно рационална.

4.5. Структурата на разходите за социална защита също не е достатъчно рационална.

4.6. В България е малък делът на преките данъци за сметка на косвените, което придава антисоциален характер на настоящия модел.

5. Методология на изследването.

Методологичната основа на научното изследване може да се формулира в следната последователност:

➤ **основните методи, използвани в теоретичната част на изследването, са анализ и синтез.**

Анализът и синтезът са традиционно комбинирани методи за провеждане на теоретични изследвания. Анализът е процес на разлагане на цялото на съставните му компоненти, с цел разкриване на тяхната същност. Синтезът пък е възстановяване на цялото, чрез обединяване на неговите елементи, което обаче се извършва на базата на установени при анализа техни общи признаци, разкриващи съдържанието на цялото. Същността на тези два метода, изцяло съответства и на целите на теоретичната част на настоящия дисертационния труд, което обосновава тяхното приложение.

С помощта на тези два метода в първата част на теоретичното изследване се реализира интерпретация на отделните концепции за същността на социалната политика и на базата на разкритите общи особености и характеристики между тях, се извежда една обединяваща ги дефиниция. Прави се и кратък обзор на различните идейни и исторически оформили се възгледи, на представителите на икономическата мисъл, относно насоките за успешна организация и регулиране на социалните отношения. Детайлният анализ, който разкрива общото и различното между тях, води до обособяването им в три направления, чертаещи три основни пътя на социално-икономическо развитие. Отново с помощта на анализа и синтеза се извършва и преглед на особеностите на най-известните в научната литература класификации на моделите социална политика и обособяването на три основни модела.

Така приложените два метода, водят до постигане на заложените цели в теоретичната част на изследването: първо-

показва се , че насоките за решаване на социалните въпроси, които се предлагат от представителите на икономическите теории, се превръщат в здрава основа, върху която на един по-късен етап се изграждат и самите модели социална политика, второ- разкрива се и изключително важният аспект на изследваната тематика- степента на държавната намеса при осигуряване на общественото благосъстояние, която се възприема като основният критерий за обособяване на моделите на социална политика.

➤ **за извършване на практическото изследване в дисертационния труд се прилагат методите: кълъстерен анализ, сравнителен анализ, корелационен анализ, индукция и дедукция, използвани са и възможностите на системния подход.**

Кълъстерен анализ- този статистически метод е най- често използваният, за класифициране на дадена съвкупност от страни в отделни модели. Неговото основно предимство, поради което намира широко приложение в аналогични изследвания, а и в настоящото е, че той позволява разпределението на множество обекти (в случая- страните включени в изследването), едновременно според няколко критерия в сравнително малко на брой и относително хомогенни групи, наречени кълъстери (приемащи формата на модели на социална политика).

Индукция и дедукция - тези два метода се прилагат при изграждане на кълъстерните профили в дисертационния труд.

На база на типичните особености на страните- класически примери, за трите утвърдени основни модела на социална политика (в представените теоретични класификации), се извеждат основните характеристики на профилите на кълъстерите, в които попадат и които представляват „носещите колони“ на изведената емпирична класификация в дисертацията.

След това пък прилагайки подхода от общото към частното, и изхождайки от основните характеристики на всеки кълъстер (зададени от значението/ стойностите не възприетите

разграничителни критерии) се стига до конкретизиране на профилите на страните, които го съставляват.

Сравнителен анализ - чрез съпоставяне на България със страните включени в изследването, по признака равнище на обществено благосъстояние (измерено, чрез показателя Индекс на човешко развитие) се оценява ефективността на модела на социална политика в нашата страна. Извеждат се също така и зависимости между публични разходи, разходи за социална защита и тип на данъчна система и измерителят на благосъстоянието- Индекс на човешко развитие.

Корелационен анализ- за потвърждаване (или отхвърляне) на констатираните с помощта на сравнителният анализ зависимости, както и за измерване на тяхната сила и посока, се използват възможностите на корелационния анализ, което обосновава и приложението му, в настоящото изследване.

За целите на изследването в настоящия дисертационен труд са използвани и възможностите на **системния подход**.

6. Ограничителни условия на изследването.

Ограничителните условия на изследването имат следното съдържание:

6.1 Ограничен обхват- В изследваната статистическата извадка са включени държавите Белгия, България, Чехия, Дания, Германия, Естония, Ирландия, Гърция, Испания, Франция, Хърватия, Италия, Латвия, Литва, Люксембург, Унгария, Малта, Холандия, Австралия, Полша, Португалия, Румъния, Словения, Словакия, Финландия, Швеция, Великобритания и САЩ.

Изборът на страните включени в изследването се обосновава от факта, че гореописаните страни изразяват в най-пълна степен основните характерни черти на наложилите се модели на социална политика.

Включването на САЩ в изследването, заедно с европейските страни е в следствие, на това, че тя представлява класически пример на англосаксонския модел на

социална политика и заема първите места в класациите за жизнен стандарт.

6.2 Времени ограничения- Период, който обхваща извадката е: 1995г-2015г.

Това е достатъчен период, в съответствие с изискването за представителност на извадката.

6.3 Използвани променливи- за целите на изследването е избран ограничен обхват от променливи величини, както следва:

- за установяване на модела социална политика в България, посредством извършването на клъстеризационна процедура се използват променливите величини- публични разходи, социални разходи и тип на данъчната система;

- за оценка на ефективността на модела социална политика в България се използва стандартизирания измерител на благосъстоянието- Индекс на човешко развитие;

- при извеждането на препоръки за усъвършенстване на модела социална политика, се използват съвместно всички описани променливи, като се разглеждат в тяхната макроикономическа и статистическа зависимост. В тази връзка детерминантите на моделите социална политика (публични разходи, социални разходи и тип на данъчната система) се приемат като фактор, т.е като инструментариум за повишаване стойността на измерителя на благосъстоянието, а самият Индекс на човешко развитие – като резултат.

7. Използвани източници и софтуер.

Източниците на данни са Евростат, Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР), националната статистика на Министерството на финансите.

Методиката на събиране и обработка на данните е единна за всички страни, което е ключово условие за тяхната сравнимост и важна предпоставка за надеждността на получените резултати.

За изследователските цели се използва иконометричен софтуер SPSS (Statistical Package for the Social Sciences- Статистически пакет за социални науки). **SPSS е специализирана компютърна програма**, за систематизиране, обработка и анализ на статистическа информация от областта на

социалната сфера и маркетинговите проучвания. Статистическият пакет включва богат набор от методи, които намират най-широко приложение при изследвания от посочените сфери. В SPSS е заложен и методът на клъстер анализа и това е най-важното предимство, поради което този софтуер е най-често използвания, за подобен род изследвания и за настоящото.

За изследователските цели се използват също така и възможностите на EXCEL.

II. СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.

Съобразно поставените цел, задачи и формулираната изследователска теза, дисертационният труд е **структуриран** в логически свързани и последователно подредени- уводна част, три глави и заключение. В началото на дисертационния труд се съдържат списъци на: приложенията, фигурите, таблиците и диаграмите включени в изследването. В края са поместени библиографската справка, приносните моменти и самите приложения.

Посочените структурни елементи имат следното **съдържание:**

УВОД

ГЛАВА 1. ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА СОЦИАЛНАТА ПОЛИТИКА

1.1. Концепции за възникване и формиране на социалната политика.

1.2. Държавната намеса, при осигуряване на общественото благосъстояние- през призмата на икономическите теории.

1.2.1. Адам Смит за социалните функции на държавата.

1.2.2. Джон Стюарт Мил и неговите социални реформи в контекста на политиката по преразпределението.

1.2.3. Карл Маркс и Фридрих Енгелс- критика на либерализма.

1.2.4. Дж. М. Кейнс и държавното регулиране на икономиката.

1.2.5. Неолиберализмът - принципите на новото либерално течение.

1.2.5.1. Фридрих Аугуст фон Хайек и неговата концепция за икономическото развитие като стихийен процес.

1.2.5.2. Лудвиг фон Мизес – възгледите му относно принципната неефективност на централно-управляваното стопанство.

1.2.5.3. Милтън Фридман- неуморният борец за свободен пазар.

1.2.5.4. Ордолибералните концепции за изграждането на обществен и стопански стопански строй.

1.2.5.5. Възможности на социалното пазарно стопанство, за решаване на социалните проблеми.

1.2.6. Обобщение и базови изводи, относно начините и механизмите за осигуряване на общественото благосъстояние, според представителите на икономическата мисъл.

ГЛАВА 2. МОДЕЛЪТ НА СОЦИАЛНА ПОЛИТИКА В БЪЛГАРИЯ- В КОНТЕКСТА НА КЛАСИЧЕСКИТЕ МОДЕЛИ И КЛЪСТЕРНИЯ ПОДХОД.

2.1.Интерпретативно представяне на най- известните в научната литература класификации на моделите на социална политика.

2.1.1. Типологията на Ричърд Титмъс.

2.1.2. Еспинг- Андерсен : видове държава на всеобщото благосъстояние.

2.1.3. Класификацията на Франсис Фокуяма.

2.1.4. Класификация на Майкъл Хил.

2.2.5.Трите класически групи модели на социална политика, обособени по три изведени универсални критерия.

2.3.Установяване на модела на социална политика в България.

2.3.1.Етапи на емпиричното изследване.

2.3.2.Специфика на изследването.

2.3.3. Реализиране на изследването . Резултати.

2.3.3.1.Йерархичен анализ.

2.3.3.2.Нейерархичен анализ (Анализ на К-средните).

2.3.3.3.Двустъпков анализ.

2.3.3.4.Извеждане на класификацията на моделите на социална политика.

2.4.Изграждане на клъстерните профили.

2.4.1.Първи клъстер- Англосаксонски модел социална политика.

2.4.2.Втори клъстер- Хибриден модел (със слабо изразен социален ангажимент на държавата).

2.4.3.Трети клъстер- Консервативен модел социална политика.

2.4.4.Четвърти клъстер- Хибриден модел (със силно изразен социален ангажимент на държавата).

2.4.5. Пети клъстер- Социалдемократичен модел.

2.5.Основни изводи.

ГЛАВА 3. ЕФЕКТИВНОСТ НА МОДЕЛИТЕ НА СОЦИАЛНА ПОЛИТИКА. ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА БЪЛГАРСКИЯ МОДЕЛ.

3.1.Сравнителен анализ на моделите на социална политика и подмоделите в тях.

3.1.1.Сравнение на ефективността на моделите социална политика за петте клъстера, измерена чрез индекса на човешко развитие.

3.1.2.Изследване на зависимостта между размера на Публичните разходи като дял от БВП и Индекса на човешко развитие.

3.1.3. Сравнение на ефективността на социална политика на подмоделите (подкълъстерите във всеки основен модел) кълъстер.

3.1.4. Изследване на зависимостта между размера на Тип данъчна система и Индекса на човешко развитие.

3.1.5. Изводи.

3.2. Проблеми и перспективи за усъвършенстване на модела на социална политика в България.

3.2.1. Публичните разходи като инструмент за усъвършенстване на модела социална политика в България. Изходна база и аргументация на направената препоръка.

3.2.2. Разходите за социална защита като инструмент за усъвършенстване на модела социална политика в България. Изходна база и аргументация на направената препоръка.

3.2.3. Типът на данъчна система като инструмент за усъвършенстване на модела социална политика в България. Изходна база и аргументация на направената препоръка.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

БИБЛИОГРАФСКА СПРАВКА

ПРИНОСНИ МОМЕНТИ

ПРИЛОЖЕНИЯ

III. СИНТЕЗИРАНО ПРЕДСТАВЯНЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.

УВОД

В тази част на дисертационния труд се акцентира върху спецификата и актуалността на изследвания проблем. Дефинират се основната цел, задачи, обект и предмет на разглежданата тематика. Формулира се изследователската теза и имплицитно съдържащите се в нея подтези. В уводната част е изложена и методологията на изследването. Зададени са и ограничителните условия на научната разработка. Също така е аргументиран изборът на използвания категориен апарат и е прецизирано съдържанието на основните понятия включени в него.

ГЛАВА 1. ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА СОЦИАЛНАТА ПОЛИТИКА

Най-общо първа глава представлява теоретичният фундамент, върху който се осъществява емпиричното изследване, в дисертационния труд.

В първи параграф (1.1.) се поставят концептуалните основи на **социалната политика**. Извършва се непретендиращ за изчерпателност, но доста обстоен преглед на наши и чужди дефиниции. Анализът на същите, дава една многоаспектна интерпретация за същността на социалната политика, което показва широкообхватния ѝ характер.

Изходен пункт на анализа и ориентир към аспекта, в който тя е изследвана в настоящия дисертационен труд, представлява изведената дефиниция, съчетаваща най-характерните ѝ особености, забелязани от различните изследователи. А именно:

Социалната политика е функция на намесващата се държава, намираща израз в преразпределение на националния доход, целящо осигуряване на благосъстоянието на обществото .

В дефиницията се акцентира върху три важни изходни за изследването, моменти, а именно:

- Целта на социалната политика е **„осигуряване на благосъстоянието на обществото“**;
- Основният механизъм за постигане на заложената цел е **„преразпределението на националния доход“** ;
- Субектът, който поема отговорността, за реализиране на посочената цел е **„намесващата се държава“**.

От изведената дефиниция става ясен и аспекта, в който ще бъде анализирана социалната политика, а именно- **като политика на преразпределението.**

Във **втори параграф (1.2.)**, фокусът на изследването се пренася, именно върху намесата на държавата при осигуряване на общественото благосъстояние, като основен акцент се поставя върху степента на тази намеса.

Интерпретативното представяне на научните възгледи по проблема показва, че те са **многовариантни, ограничени от една страна от твърдението, за „минималната“ държавата намеса при осигуряване на благосъстоянието, а от друга от разбирането за значимостта и възможностите на държавното регулиране.**

„Носещите колони” на „сградата” от многовариантни възгледи, относно държавната намеса, представляват теориите на тримата велики икономисти- **Адам Смит, Карл Маркс и Джон Кейнс.**

Ядрото на **теорията на Смит**, както и на класическия стопански либерализъм като цяло, представлява разбирането за саморегулиращото се пазарно стопанство. Според него ролята на държавата трябва да бъде сведена само до създаване на нормативна уредба, гарантираща сигурността на индивида и предполагаща, неговото свободно разгръщане в икономическата сфера. В социалната сфера, тя трябва да осигури някои колективни блага, с предоставянето на които пазарът не може да се справи.

Освен, чрез определените основни функции, Смит дава и чисто количествен израз на дела на държавната намеса при осигуряване на благосъстоянието на обществото.

Измерва я с помощта на публичните разходи, които според него трябва да бъдат 1/10 част от БВП на страната.

Така той поставя и началото на теоретичното учение за публичните разходи, които и днес се приемат като основната форма на участие на правителствата в решаването на социално-икономическите задачи на обществото.

Теорията на Карл Маркс представлява контрапункт на идеите на Смит. Според него тази система, базираща се на препоръчаните свободен пазар и „минимална” държава, води до несправедливо разпределение на крайния продукт между вложителите на труд и капитал. При нея благосъстоянието на обществото се управлява от онази малка група хора, в чиито ръце са съсредоточени средствата за производство. В тази връзка той определя пазарните методи за разпределение като „иррационални”. Препоръчва разпределението на националния доход да се осъществява на базата на разумен държавен план, който да гарантира благосъстоянието на всички.

Теорията на Кейнс се позиционира между двата полюса очертани от Смит и Маркс. Той не отхвърля напълно пазарната саморегулация, но я допълва с държавно регулиране, което намира израз главно в целевото управление на съвкупното търсене. Политика, която се реализира, предимно, чрез разширяване дела на публичните разходи.

По отношение на схващанията си за необходимостта от намесата на държавата при осигуряване на общественото благосъстояние, теориите на останалите икономисти, се разполагат между тези три основни позиции.

Всички произлизат от тях, но в по-малка или по-голяма степен се отклоняват, логично на исторически обособилите се социално-икономически условия, на които трябва да отговарят.

Ролята на механизъм, посредством, който се реализира държавната намеса, всички те отреждат на преразпределителните процеси. Водещо значение на инструментариум, определят на размера на публичните разходи, като дял от БВП и провежданата данъчна политика.

ГЛАВА 2. МОДЕЛЪТ НА СОЦИАЛНА ПОЛИТИКА В БЪЛГАРИЯ- В КОНТЕКСТА НА КЛАСИЧЕСКИТЕ МОДЕЛИ И КЛЪСТЕРНИЯ ПОДХОД.

В първи параграф (2.1.) се доказва, че основните пътища на социално- икономическо развитие, които чертаят представителите на икономическата мисъл, представляват „дълбоките и здрави корени“, от които на един по- късен етап от общественото развитие, „израстват“ моделите на социална политика.

Доказването на тази логическа и еволюционна връзка се постига, чрез установяването на аналогични базови характеристики между основните теоретични направления и моделите на социална политика, като водеща такава характеристика се откроява степента на държавната намеса.

Най- ограничен периметър на държавна намеса се наблюдава при теорията на либерализма, чийто основен представител е **Адам Смит**. Либералните модулни елементи съответстват на **Англосаксонските модели на социална политика**. От всички представени класификации е видно, че класически примери за страни, които прилагат този модел на социална политика са **САЩ и Великобритания**.

Елементите на теорията на **Карл Маркс**, в която се отрежда най- голяма преразпределителна роля на държавата, съответстват на **Социалдемократичния или Скандинавски модел на социална политика**.

Такъв модел социална политика намира реализация в страни като **Дания и Швеция**.

Аналогични на теорията на **Кейнс** особености, се открояват при модела на социална политика наречен **Континентален**.

Германия и Италия са страните провеждащи такъв тип социална политика.

Друг съществен момент, върху който се акцентира е да се покаже, че и при класическите класификации на моделите на социална политика, основният инструментариум на държавната намеса и съответно

основният разграничителен критерий на моделите на социална политика, представляват публичните разходи. Системата за социалната защита е следващият важен разграничителен критерий, за обособяване на страните в отделните модели на социална политика, при разгледаните класификации.

Във втори параграф (2.2.) по емпиричен път се установява моделът на социална политика в България. За целта се прилага статистическия метод- клъстер анализ.

Приложението на този статистически метод, както вече бе упоменато, позволява, на база на подобрените критерии, да се постигне разпределение на включените в статистическата извадка страни, в отделни относително хомогенни групи (**клъстери, от английската дума cluster- група от близко лежащи обекти**), приемащи формата на модели на социална политика. В зависимост от групата, в която попада всяка конкретна страна, се определя и модела на провежданата от нея социална политика. **Така, избраната клъстеризационна процедура води до определяне на модела на социална политика в България.**

Най- напред се посочват етапите, чрез които се реализира емпиричното изследване. Изяснява се тяхната същност и значимост, както за протичане на изследването, в съответствие с иконометричната логика, така и за постигане на желаните резултати от цялостната процедура.

Отбелязват се отново, някои от елементите, от спецификата на изследването, свързани с обхвата на статистическата извадка, времевия период, който обхваща изследването, източниците на данни и методиката на тяхното събиране и обработка. Важно място се отделя на детайлната аргументация на избора на подобрените разграничителни критерии, за целите на изследването.

След това, се представят основни акценти от реализирането на самата клъстеризационна процедура и резултатите от нея.

Изборът на критерии за класификация на страните в отделни модели на социална политика, се базира на интерпретацията на представения теоретичен материал. Тя безспорно води до извода, че най-подходящият признак, който може да се използва при разграничаване на моделите на социална политика е *държавната намеса при осигуряване на общественото благосъстояние.*

Мотивацията за направеният избор, се обуславя и от следните две причини:

- избраният признак от една страна е общ за всички страни и

- от друга страна е измерим с показатели, които притежават достатъчна разграничителна способност, т.е за отделните страни, те приемат различни стойности.

Всички страни, приемат обективната необходимост от държавна намеса при осигуряване на общественото благосъстояние (в тази връзка избраният признак е **общ за всички тях**), но по въпроса за мащабите на това вмешателство техните решения не са еднозначни.

За да бъде тази намеса измерима и сравнима, за отделните страни, в изследването се използват следните стойностни индикатори:

-относителен дял на публичните разходи от БВП;

-относителен дял на разходите за социална защита от БВП;

-тип н данъчната система.

Казано по друг начин, подбраният общ признак, се конкретизира в система от показатели, с достатъчна разграничителна способност.

Именно тези три показателя се възприемат като основните критерии за обособяване на страните от извадката в различни модели на социална политика.

*Подбраните критерии за целите на изследването, освен, че дават индикация за мащабите на държавното вмешателство, представляват и основните **фискално-преразпределителни лостове на държавата**, при изпълнение на поетите социални ангажименти.*

Освен с теоретичните доводи, в хода на изследването, значимостта на избраните критерии, за обособяване на страните от извадка в отделни модели на социална политика, се потвърждава и с помощта на статистическата методика.

Реализирането на клъстеризационната процедура, в съответствие със спазването на иконометричната методология, протича на три взаимно свързани и допълващи се етапа: най-напред се извършва **йерархичен анализ**, а след това **нейерархичен анализ** или т.нар **анализ на К- средните** и накрая изследването завършва с реализацията на **двустъпков клъстерен анализ**.

Осъществяването на **йерархичният анализ** е необходимо и задължително условие, което води до създаването на емпирична основа, която от една страна се изразява в потвърждаването или отхвърлянето на иконометричния довод, че използваните в изследването показатели притежават необходимата разделителна способност и от друга в определянето на оптималния брой на клъстерите.

След прилагане на йерархичния анализ се пристъпва към анализа на к- средните. Изходно условие при анализа на к- средните е броят на клъстерите да бъде предварително зададен. В случая, този брой се взаимства, именно от йерархичния анализ, т.е залага се броят на клъстерите да бъде- пет.

При **К- средния анализ** се постига сближаване на центровете на различните статистически единици, които образуват съвкупни клъстерни центрове. Тези клъстерни центрове изразяват общото между обектите и дават не само формата на клъстерите, а и техните характерни специфики, т.е съдържанието на клъстерните групи.

Най- важната информация, която дава К- средният анализ е изобразяването на финалната клъстеризация. Именно за това е от изключително значение след прилагането на йерархичния анализ да се приложи к- средния клъстерен анализ, защото той много ясно визуализира резултатите от йерархичния анализ. Следователно ясно се вижда, че от методологически аспект к- средният анализ допълва йерархичния анализ.

Методологически извод, че К- средният клъстерен анализ допълва йерархичния анализ води към следваща важна стъпка, а именно към двустъпковия клъстерен анализ.

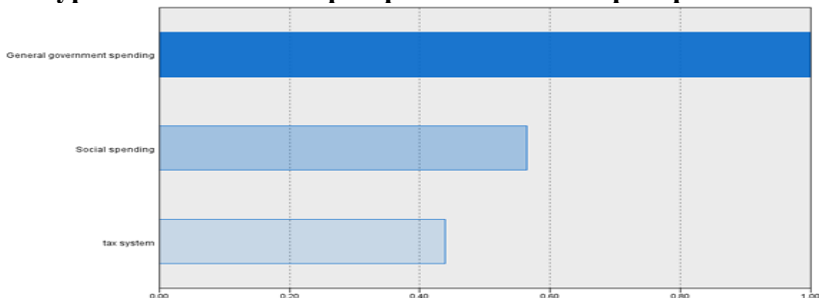
Двустъпковият клъстерен анализ е последната стъпка от избрания методологически подход :

Ценното на двустъпковия клъстерен анализ е, че той:

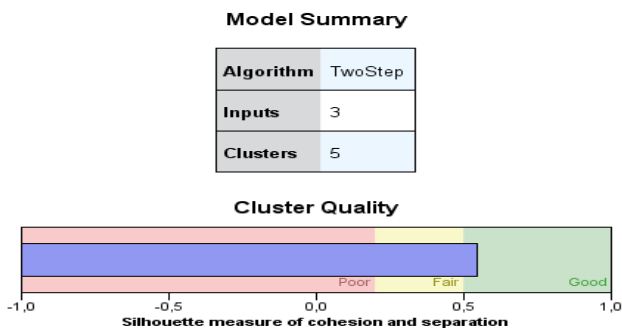
- потвърждава резултатите от предходните две клъстеризационни процедури, свързани с определяне на тежестта на показателите подбрани за критерии, за обособяване на моделите социална политика (вж. фиг.1) и

-доказва, че заложения брой клъстери в съчетание с подбраните разграничителни критерии, **съставляват добър емпиричен модел** (вж. фиг.2); .

Фигура 1. Значимост на разграничителните критерии.

Фигура 2. Проверка на качеството на модела

Източник: Евростат,ОИСП и Собствени изчисления

В първата част на фигурата се изобразява самия модел-счетаващ пет клъстера и три разграничителни критерия, а във втората измерителят за близост и различие, позициониран в трицветна скала, който всъщност представлява инструментариума за оценка на модела.

При интерпретацията на резултата трябва да се има предвид, че ако измерителят е в червената зона, резултатът е лош-(Poor), ако е в жълтата зона –задоволителен (Fair) и ако е в зелената зона- добър(Good).

В случая, измерителят за близост и различие показва добро качество на модела, тъй като е позициониран в зелената зона.

Така двустъпковият анализ допълва както К- средния анализ, така и йерархичния анализ, а изпълнението на трите метода завършва напълно методологически и логически емпиричния процес, който съответства и на икономическата теория и води до постигане на целта на изследването.

Последователното реализиране на трите допълващи се и взаимосвързани клъстерни метода (йерархичен анализ, нейерархичен анализ/ анализ на к- средните и двустъпков анализ), водят до една, както методически, така и логически завършена клъстеризационна процедура.

Финалната таблица, която се генерира на база на К-средния анализ има следния вид:

Таблица1 Финални клъстерни центрове

	Cluster				
	1	2	3	4	5
General government spending	36,3	42,9	48,8	51,2	55,0
Social spending	12,0	15,3	18,0	20,3	22,2
tax system	1,36	1,28	1,23	1,00	,93

Данните в тази финална таблица представляват средни стойности на трите показателя за всеки от петте клъстера.

На база на тези стойности, софтуера разпределя разглежданите държави в съответните пет клъстера. За по-голяма нагледност на получените резултати, те могат да бъдат представени в следния табличен вид:

Таблица 2 Класификация на Моделите социална политика (на база относителен дял на публичните разходи от БВП)

Клъстери	1 36,3%от БВП	2 42,9% от БВП	3 48,8% от БВП	4 51,2 % от БВП	5 55,0% от БВП
ДЪРЖАВИ	България	Чехия	Белгия	Финланди я	Дания
	Естония	Испания	Германия		Франция
	Ирландия	Люксембург	Хърватия		Швеция
	Кипър	Малта	Италия		
	Латвия	Холандия	Унгария		
	Литва	Полша	Австрия		
	Румъния	Португалия	Гърция		
	САЩ	Словакия			
		Словения			
		Великобритания			

Наименованията на получените модели на социална политика, се взаимстват от класическите наименования на основните модели на социална политика, като се имат предвид аналогичните им особености.

Двата най- крайни клъстера се характеризират с най-ниски (**36,3%от БВП**) и съответно най- високи (**55,0% от БВП**) дялове на публичните разходи от БВП, което носи информация, че държавната намеса при осигуряване на общественото благосъстояние е най- малка при първи и най-засилена при пети клъстер. Тези централни особености са аналогични с особеностите на Англосаксонския модел социална политика и

Социалдемократичния модел социална политика. В тази връзка **първи клъстер** ще приеме формата на **Англосаксонски модел социална политика**, а **пети клъстер** на **Социалдемократичен модел социална политика**.

Трети клъстер който се характеризира с размер на публичните разходи **48,8% от БВП** , ще приеме формата на **Консервативния модел социална политика**.

Логично е междинните клъстери- **втори** (размер на публичните разходи-**42,9% от БВП**) и **четвърти** (размер на публичните разходи-**51,2 % от БВП**), които съчетават характеристики на основните клъстери, между които се разполагат да бъдат дефинирани с наименованията **хибридни модели**.

За отличие между двата хибридни модела може да се подчертае, че първият хибриден модел (втори клъстер) се характеризира с **по- слаб социален ангажимент на държавата**, а втория хибриден модел (четвърти клъстер) с **по- силен социален ангажимент на държавата**.

Така реализираната клъстеризационна процедура, разпределя България в първи клъстер, което показва, че провежданият модел на социална политика е Англосаксонски модел.

Основният замисъл на **трети параграф (2.3.)**, е да се изгради профила (да се изведат характеристиките) на отделните модели на социална политика.

Изграждането на профила на отделните модели се постига, чрез извършване на анализ на типичните характеристики, които се задават от значението (стойностите) на възприетите три разграничителни критерия.

Данните от финалната таблица от клъстеризационната процедура, които служат за разпределяне на страните в съответните клъстери, тук се подлагат на по- детайлен анализ.

Установява се, че по отношение на **публичните** и **социалните разходи**, клъстерите са относително хомогенни, т.е страните попадащи в един клъстер се характеризират с приблизително еднакви стойности на тези променливи.

Видно от финалната таблица е, че те са най-ниски при първи клъстер, където социалният ангажимент на държавата е най- малък и най- високи при пети клъстер, където социалния ангажимент на държавата е най- голям.

Данните за **типа данъчна система**, от Финалната таблица от клъстеризационната процедура, представляват осреднени стойности на т. нар коефициент за данъчна система, който е равен на частното между бюджетните приходи от **косвени данъци (данъците върху стоките и услугите – taxes on goods services**, според статистиката на ОИСП) на приходите от **преки (подоходни) данъци (сумата от данъците върху личните доходи – personal income tax и данъка върху корпоративната печалба – corporate income tax).**

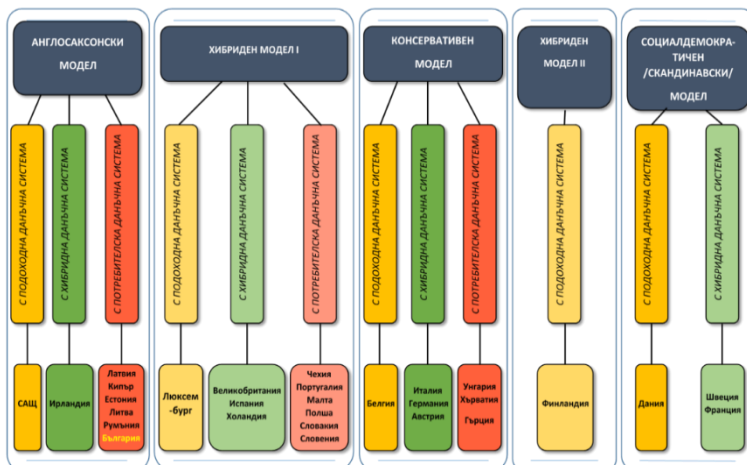
За определяне на типа данъчна система на базата на този коефициент се взимат скала, предложена в творчеството на проф. Ч. Николов, а именно: Стойност на разглеждания коефициент около 1,00 показва, че в съответната страна е налице **хибридна данъчна система**. При стойности надвишаващи, 1,25- данъчната система се определя като **потребителската данъчна система**, а при стойности на коефициента под 0,75 –**подоходна данъчна система**.

В предвид така възприетата скала, се установява, че в един и същ клъстер попадат страни с различна данъчна система. Казано по друг начин, тази хомогенност на клъстерите, която се наблюдава по отношение на публични и социални разходи, по отношение на данъчната система вече липсва. По отношение на данъчната система, се открояват различията между близките по първите два критерия държави. **В този смисъл типа данъчна система се възприема като критерий, за обособяване на страните от всеки клъстер в подклъстери.**

На тази база, вече се извежда цялостната класификация на моделите на социална политика, която включва както основните пет модела, така и обособените към тях подмоделите, в зависимост от типа на данъчната система, която провеждат страните (фиг.3).

Фигура 3

КЛАСИФИКАЦИЯ НА МОДЕЛИТЕ СОЦИАЛНА ПОЛИТИКА НА ДЪРЖАВИТЕ ОТ ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И САЩ

Със стойност на публичните разходи- 37,9% от БВП (при средно за страните от ЕС- 45,0% от БВП) и стойност на разходите за социална защита- 11,8 % от БВП (при средно за страните от ЕС- 16.11% от БВП), както вече бе установено, България се разпределя в първи клъстер, заедно със страните, които прилагат Англосаксонски модел на социална политика, характеризиращ се с най- ограничен периметър на държавна намеса.

Високият дял на косвените данъци и ниският дял на преките данъци в общата структура на данъчните приходи, които са предпоставка за най- високият коефициент за данъчна система в България, я позиционират в **подмодела с потребителска данъчна система.**

Най- общо профила на модела на социална политика в България представлява съчетание слаба намеса на държавата със сравнително нисък дял на разходите за социална защита и най- високия коефициент за данъчна система.

Видно е, че на отсрещния полюс на Англосаксонския модел на социална политика, застава САЩ. Периметърът на държавна намеса в САЩ е още по- ограничен, размера на

публичните разходи тук е 34,7% от БВП, но той е съчетан с подходна данъчна система и високи разходи за социална защита (най- високи от всички страни в клъстера).

На сравнението между социалната сигурност в САЩ и европейските страни са посветени голяма част от научните изследвания. Резултатите от тях напълно се препокриват с резултатите от нашата класификация. Тези изследвания също сочат, че САЩ е страна , която провежда „евтина социална политика“ (в нашата класификация попада в клъстера с най-слабо изразен социален ангажимент на държавата), но в същото време има изключително добре функционираща социално-защитна мрежа. „И по-важното- тази мрежа е насочена не към осигуряване на гарантиран доход на нуждаещите се, а към насърчаване на трудовата заетост и към отваряне вратите на бедните, така че те да станат членове на средната класа и да се справят без чужда помощ.“ – констатира изследователя Фрийман.

Според същия изследовател много важен елемент лежаш в основата на ефективността на тази система е изключително добрата преценка на нуждата, което гарантира, че социалните помощи се насочват само към „достойно“ нуждаещите се социални прослойки, тези които не могат да се грижат сами за себе си - например за слепите, децата, или немощните старци.

Важен момент тук представлява и самата народопсихология. Според социолога Дейвид Най, в САЩ „Срамът да получаваш помощ за безработни е толкова голям, че мнозина се отказват да ги изискват“.

Каква е ситуацията в България- обществено съзнание има една изключително силна нагласа да се разчита на държавата за всичко, особено за осигуряването на работа. В нашата страна се наблюдава изключително силен натиск върху системата “Социално подпомагане” - социални помощи желаят да получават членове на социални прослойки, простиращи се в изключително широк спектър - от формално безработни лица в прекрасно физическо състояние, припечелващи сезонно, или постоянно, при това твърде често не малко от работа в т. нар. “сива”, или “сенчеста” икономика, до възрастни лица с ниски

пенсии, но за сметка на това получили значителни по количество реституирани имоти.

Най-общия извод, който се прави е, че особеностите на модела социална политика на страните от първи клъстер, кореспондират с либералните теории (с водещи представители Адам Смит, Милтан Фридман, Хайек и Мизес и т.н), САЩ съумява правилно да приложи техните основни постулати, за държавната намеса, само там където пазара реализира дефекти, докато в европейските страни и в частност България, реализират едни по- крайни теоретични либерални и по-скоро, неолиберални постановки, за засилване на социалния ангажимент на държавата, но не в желаната ефективна посока.

ГЛАВА 3. ЕФЕКТИВНОСТ НА МОДЕЛИТЕ НА СОЦИАЛНА ПОЛИТИКА. ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА БЪЛГАРСКИЯ МОДЕЛ.

В първи параграф (3.1.), се извършва сравнителен анализ на моделите на социална политика и подмоделите в тях. Заложеният замисъл тук е :

- да се сравнят петте групи модели социална политика по отношение на тяхната ефективност, измерена чрез Индекса на човешко развитие (HDI- *Human Development Index*);
- да се сравнят подмоделите (подклъстерите) във всеки основен модел, по отношение на тяхната ефективност, измерена чрез Индекса на човешко развитие (HDI- *Human Development Index*);
- емпирично да се установи дали съществува зависимост между разграничителните критерии за обособяване на петте клъстера, и показателят, представящ благосъстоянието на всеки от тях.

Установяването на такава връзка и на нейната сила, да се използва за база, за извеждане на препоръки, за усъвършенстване на модела социална политика в България.

Традиционен показател, с който се измерва благосъстоянието на всяка страна е БВП на глава от населението. Този показател има изключително важно значение за характеризирани на ефективността на моделите, но той предимно дава, тяхното икономическо представяне.

През 1990г. пакистанският икономист Махбуб ул Хак усъвършенства методиката за измерване на общественото развитие, като разработва т.нар **Индекс на човешко развитие (HDI- Human Development Index)**. Този индекс представлява **интегрален индикатор на благосъстоянието, който обединява БВП със социални показатели.**

От 1993г. се използва и в годишните доклади на програмата на ООН като стандартизирано средство за оценяване на благосъстоянието и заместител на чисто икономическата оценка чрез brutния вътрешен продукт (БВП)“.

Постепенно се превръща в „най-широко приетата мярка за сравнително международно благоденствие“, посочва главния сътрудник за усъвършенстване на индекса Сен Амару.

В настоящото изследване също Индексът на човешко развитие се използван като измерител на благосъстоянието и показател, за оценка ефективността на моделите социална политика.

Методиката за реализиране на заложеният замисъл се изразява в последователно прилагане на сравнителен и корелационен анализ, резултатите от които се прекриват.

Сравнение се извършва на:

-благосъстоянието на петте основни клъстера, което показва, зависимостта между Публичните разходи и Индекса на човешко развитие.

-благосъстоянието на подклъстерите във всеки клъстер, което сравнение е показателно за зависимостта между Типа на данъчната система и Индекса на човешко развитие.

С помощта на корелационната процедура се тестват същите зависимости, като за целта се изчислява корелационен коефициент наречен коефициент на Пиерсън Брауе. Този корелационен коефициент може да приема стойности в

интервала от -1 до +1. Получената стойност на коефициента се интерпретира по следния начин:

- Знакът носи информация за характера на зависимостта. Ако той е положителен, зависимостта е правопрпорционална, ако е отрицателен, зависимостта е обратнопрпорционална.
- Абсолютната стойност на коефициента носи информация за силата на зависимостта, ако е:

0- липсва зависимост;

До 0,3- зависимостта е слаба;

От 0,3 до 0,5- умерена;

От 0,5 до 0,7 значителна;

От 0,7 до 0,9 силна;

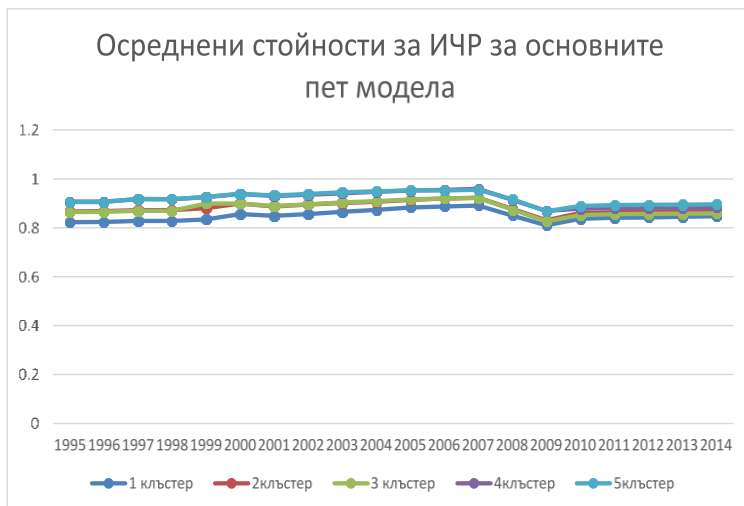
Над 0,9 много силна и

1-функционална

При сравнение на благосъстоянието на петте основни клъстера се установява, че стойностите на ИЧР са най- малки при страните от първи клъстер, където делът на Публичните разходи от БВП е най- малък и най- високи при страните от пети клъстер, където делът на Публичните разходи от БВП е най-голям, т.е между тях е на лице правопрпорционална зависимост.

Представени с помощта на линейни графики, тези резултати имат следния вид:

Диаграма 1

Източник: ЕВРОСТАТ и собствени изчисления на автора

При проведената корелационна процедура се генерира следния резултат:

	<i>ПР</i>	<i>ИЧР</i>
<i>ПР</i>	1	
<i>ИЧР</i>	0.502877	1

Положителната стойност на корелационния коефициент **потвърждава констатираната положителна взаимовръзка между двата показателя**. Абсолютната стойност на коефициента е в интервала между 0,5 и 0,7, което пък свидетелства, че силата на установената положителна взаимовръзка между двата разглеждани показателя е значителна.

При сравнение на благосъстоянието между подкълъстерите и за петте кълъстера поотделно се установява,

че при страните класифицирани в подкълъстерите с потребителска данъчна система, Индексът на човешко развитие приема най- ниски стойности и най- високи, при страните класифицирани в подкълъстерите с подходяща данъчна система, т.е на по- високи стойности на коефициента характеризиращ типа данъчна система, съответстват по- ниски стойности на показателя Индекс на човешко развитие. **Тази констатация води до извода, че между Индекса на човешко развитие и коефициента за данъчна система, съществува отрицателна взаимовръзка.**

Резултатът отново се потвърждава и чрез, провеждане на корелационната процедура. Корелационния коефициент приема следната стойност:

	<i>ДС</i>	<i>ИЧР</i>
<i>ДС</i>	1	
<i>ИЧР</i>	-0.68401	1

Отрицателната стойност на коефициента е показателна за обратнопропорционалната връзка между изследваните показатели, а абсолютната стойност на коефициента показва, че силата на тази зависимост е значителна.

Извеждат се, следните **основни изводи**:

- Между възприетите разграничителни критерии (Публични разходи и Тип на данъчната система), на база на които се обособяват моделите социална политика (кълъстерите) и подкълъстерите към тях и възприетият за оценка на тяхната ефективност показател (Индекс на човешко развитие) съществува значима по сила взаимовръзка.
- Взаимовръзката между размера на Публичните разходи като дял от БВП и Индекса на човешко развитие е правопропорционална.
- Взаимовръзката между коефициента характеризиращ типа Данъчна система и Индекса на човешко развитие е обратнопропорционална.

В трети параграф (3.2.), изследването се съсредоточава изцяло върху Българският модел на социална политика.

Отново с помощта на стандартизирания измерител на благосъстоянието- Индекс на човешко развитие, се оценява неговата ефективност и се предлагат насоки за усъвършенстването му.

Тъй като профила на модела се изгражда от характеристиките на публичните разходи, разходите за социална защита и типът на данъчната система, именно те се възприемат и за основни инструменти за постигане на желаната промяна.

Изходна база за анализ на възможностите за бъдещото усъвършенстване на модела, представляват, както теоретичните, така и емпиричните резултатите получени до момента, които допълнително се тестват конкретно за България.

Индексът на човешко развитие за България приема стойност 0,791 и я нарежда на 28-мо място сред изследваните 29 страни.

Първо място със стойност на показателя- 0,924 заема САЩ, а последно 29-то Румъния със стойност- 0,780.

Средната стойност на Индекса за човешко развитие за страните от ЕС е 0,867.

Средната стойност на Индекса за човешко развитие за всички страни е 0,871.

Тези данни потвърждават тезата, че моделът на социална политика на България трябва да бъде усъвършенстван.

Последователно се анализират механизмите за постигане на желаната промяна.

➤ **Публичните разходи като инструмент за усъвършенстване на модела на социална политика в България.**

Средната стойност на показателя за България за разглеждания период е 37,93% от БВП.

Както, вече стана ясно- тя попада в клъстера с най- слабо държавно преразпределение, с осреднен размер на Публичните разходи за разглеждания период- 36,3% от БВП.

Средно за страните от ЕС – наблюдавания показател е със стойност-45,00% от БВП и за всички страни включени в изследването- 44,74% от БВП.

Емпиричното изследване в предходния параграф показва, че взаимовръзката между

размера на Публичните разходи като дял от БВП и Индекса на човешко развитие е правопрпорционална. Установи се най- общо, че клъстерите с по- малко държавно преразпределение се характеризират с по- ниски стойности на Индекса за човешко развитие.

Тази налична към момента, изходна информация, насочва към извеждане на препоръка за увеличаване на дела на публичните разходи.

Фактът обаче, че резултатите от подобни изследвания не са еднозначни, предполага конкретна оценка на зависимостта за всяка страна и всеки отделен период от време.

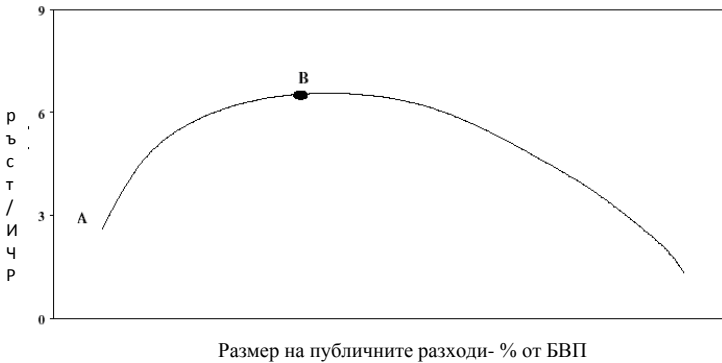
За целта отново се изчислява, корелационният коефициент на Пирсън- Браве за България, за изследвания период. Генерира се следния резултат:

	<i>ПР</i>	<i>ИЧР</i>
<i>ПР</i>	1	
<i>ИЧР</i>	-0.10366	1

Отрицателна стойност на коефициента свидетелства за обратнопропорционална зависимост между изследваните променливи, абсолютната стойност, която се разполага в интервала между 0,0 и 0,3, показва, че силата на установената отрицателна взаимовръзка е много слаба.

За разчитане на така полученият резултат за България, се използва и т.нар. Крива на Армей, която представлява аналитичен инструмент за определяне на оптималния размер на публичните разходи, а именно:

Фигура 4
КРИВА НА АРМЕЙ

Източник: Gwartney, J., Lawson, R. and Holcombe, R. (1998). "The size and functions of government and economic growth," Joint Economic Committee, p. 5, Exhibit 2

В някои емпирични изследвания като критерий за оптималния размер на Публичните разходи се използва Темпът на растеж на реалния БВП, а в други Индексът на човешко развитие.

Замисълът, който носи тази крива е, че при отсъствие на държавна намеса се произвежда определен, много нисък обем на БВП, съответно стойността на измерителя на благосъстоянието е много ниска (теоретично може да се приеме и за нула). Увеличаването на публичните разходи води до нарастване на БВП/ИЧР, в началото по-силно (т.е в началния участък на кривата връзката между двата показателя е положителна и значителна), след това по-забавено (връзката все още е положителна, но по- слаба) и при определено равнище на публичните разходи се достига най-високата стойност на БВП/ИЧР (точка В) (връзката между двата показателя е функционална). След тази точка по-нататъшното увеличаване на публичните разходи води до забавяне на икономическия растеж/понижаване стойностите на ИЧР (т.е връзката между става отрицателна и все по значима).

Нанасяйки получената стойност на корелационния коефициент (-0.10366) за зависимостта между Публични

разходи и Индекс на човешко развитие за България, върху кривата на Армей, вече се установява следния конкретен резултат:

Отрицателният характер на изследваната взаимовръзка показва, че размерът на публичните разходи за изследвания период се намира на дясно от оптималната точка В, а силата на тази взаимовръзка характеризираща се като много слаба, пък носи информация, че участъка в който се разполагат публичните разходи е съвсем близо до точка В, т.е до оптималният им размер.

Описаният резултат категорично отхвърля „рецептата“ за повишаване на дела на публичните разходи в България.

Имайки предвид, посочените средни стойности на показателя за България, клъстера в който попада България и всички страни включени в изследването, не се налага и препоръка за намаляване на дела на публичните разходи.

Направеният категоричен извод насочва анализа към друг важен аспект, от който могат да бъдат изведени препоръки за повишаване ефективността на публичните разходи, респективно на модела социална политика в България, а именно- структурата на разходите, във функционален разрез.

Извеждането на конкретни препоръки предполага ясно открояване на приоритетните области, към които трябва да бъдат насочени повече разходи.

За целта се извършва сравнение на структурата на публичните разходи в България и ЕС 28 и се установява, че България заделя повече разходи за Отбрана, Икономически дейности, Комунални и обществени дейности, Защита на околната среда, а ЕС 28 съответно за- Публични услуги, Образование, Здравеопазване, Култура и религия.

Тази информация налага извода за една нерационална структура на публичните разходи, във функционален разрез, **като особено впечатление прави разликата в изоставането на дела на разходите за образование и здравеопазване, от които най- пряко зависи качеството на човешкия фактор.**

В тази връзка се превеждат резултати от множество изследвания насочени към оценка на ефективността на образователната и здравната система в България, които потвърждават неефективността на тези два сектора.

Изхождайки от тази констатация, както и от резултатите на множество емпирични изследвания, които доказват еднозначно положителните ефекти на нарастването на разходите за образование и здравеопазване върху благосъстоянието се извежда препоръка за **увеличение на разходите в тези две сфери.**

Изхождайки от установения факт, че България заделя повече от останалите ЕС за отбрана и жилищно строителство и благоустройство, които разходи всъщност пряко не произвеждат благосъстояние и растеж (теза, която отново е доказана по емпиричен път), може да бъде изведена препоръка за намаляване на техните дялове, което да компенсира увеличаването в посочените две сфери.

Най-общата насока, за усъвършенстване на модела социална политика с помощта на публичните разходи се изразява не в промяна на общия дял на разходите, а рационализиране на тяхната структура във функционален разрез, чрез намаляване дела на непродуктивните компоненти и увеличаване дела на тези, които пряко влияят върху качеството на човешкия фактор и усвояването на нови източници на растеж и благосъстояние. По-конкретно: увеличаване на дела на разходите за здравеопазване и образование, за сметка на разходите за отбрана и жилищно строителство и благоустройство.

➤ **Разходите за социална защита като инструмент за усъвършенстване на модела на социална политика в България.**

В предвид информацията, че разходите за социална защита в България са далеч под средноевропейските и тези на САЩ, може да се препоръча увеличаване на дялът им в БВП. Тези разходи представляват, обаче перо от публичните разходи (най- приоритетното), в тази връзка препоръчаното увеличение,

трябва задължително да бъде съобразено с общия размер и с постигането на рационална функционална структура на публичните разходи.

С цел разширяване на базата, за извеждане на насоки за бъдещото усъвършенстване на моделът на социална политика, с помощта на разходите за социална защита, фокусът на анализа се пренася, от техният общ размер, към вътрешно-функционалната им структура.

За по-ясна и точна преценка на очерталата се ситуация в България, структурата на разходите за социална защита в България се сравнява с тази на ЕС28 и САЩ, за същия период (1995г.- 2015г.).

С помощта на приложената методика на анализ се установява, че в сравнение, както с европейската практика, така и със САЩ, у нас се пренебрегват такива редица функции, които засягат сигурността на гражданите при заболяване, безработица и социално изключване. Особено голяма разлика се констатира между България и САЩ по отношение на разходите покриващи риска безработица, в частта му активни мерки за заетост.

В предвид получените резултати, могат да бъдат изведени следните препоръки:

- ***увеличаване на дела на разходите в перото, покриващо риска болест/здравни грижи и инвалидност.***

- ***увеличаване на дела на разходите за покриване на риска безработица, като важен принцип, който трябва задължително да се съблюдава тук е, че разходите не трябва да бъдат насочени към осигуряване на гарантиран доход на безработните, а на примера на САЩ, към активни мерки за заетост.***

- ***по отношение на разходите за социално изключване също може да се препоръча, тяхното увеличаване. Преди всичко акцентът тук трябва да бъде поставен върху превенцията. Основната част от ресурса не да се насочва към облекчаване на тежестта от настъпилият риск, а към мерки, които да не допускат неговата поява.***

Най-общо увеличаването на дяловете на тези отделни пера, трябва да стане за сметка на дела на разходите за социална защита, в общия дял на публичните разходи.

Положителна практика, която се наблюдава и трябва да бъде запазена в България е относителния дял на разходите за семейство и деца.

Наред със задачите от преразпределителен характер, с цел повишаване ефективността на социалната защита, а от там и усъвършенстване на модела на социална политика като цяло, важно значение трябва да се отдаде и на някои организационни и контролни задачи. С първостепенно значение, между които се откроява усъвършенстване на съществуващата или изграждане на нова система за идентифициране на потребностите от социална защита, което да тушира огромния натиск, който в момента се оказва върху системата на „Социално подпомагане“ от привидно нуждаещите се. Следваща важна задача представлява, усъвършенстване на механизмите за най-рационално усвояване на ресурсите по фондовете на ЕС (в това число Европейски социален фонд), които представляват допълнителен източник на финансиране на социалната защита, а и като цяло на дейностите по провеждане на социалната политика.

➤ **Типът на данъчна система като инструмент за усъвършенстване на модела социална политика в България.**

Коефициентът за данъчна система за България за изследвания период приема стойност- 2,45, средната стойност на този коефициент за всички страни включени в изследването е 1,36, а за страните от ЕС- 1,40, данъчната система на САЩ се характеризира с коефициент- 0,38.

Тези данни сочат силно отклонение на стойността на коефициента за данъчна система за България, от останалите.

Сред изследваните 29 страни, България се нарежда на 28-мо място като страна залагаща на косвеното облагане. След България, с по-висока стойност на изследвания коефициент-

2,85, остава само Хърватия и тя се нарежда на 29- то място в класацията.

Изнесените числови данни за коефициента на данъчна система, заедно с установената отрицателна зависимост между него(в качеството му на фактор) и индекса на човешко развитие (в качеството му на резултат), налагат най- общото заключение, че **екстремно потребителската данъчна система, каквато е българската, представлява неефективна данъчна структура, характеризираща се с антисоциален характер.**

Цялата тази информация, която се потвърждава еднозначно и от емпиричните изследвания на пропорцията между преки и косвени данъци, като детерминанта на благосъстоянието, представлява и изходната база, за извеждане на основната препоръка, а именно:

Усъвършенстването на модела социална политика в България посредством инструментариума на данъчната политика, трябва да намери израз в преодоляване на дисбаланса между преки и косвени данъци в общия дял на данъчните приходи.

Посочват се и конкретни механизми за реализиране на тази препоръка на практика. За целта се прави опит и за установяване на някои от причините, довели до този баланс и за такава основна причина се приема макроикономическата политика на растежа, която е съсредоточена основно върху намаляване на данъчната тежест, но преследвайки само икономическите цели, без да се държи сметка за социалната цена на предприеманите мерки.

Конкретно става въпрос за това, че тази цел се постига единствено с намаляване на преките данъци и по данни на Евростат, обаче това намаляване на преките данъци е много по-драстично, в сравнение с намаляването на общия дял на данъчните приходи. Тази разлика в интензитета, съответно се компенсира с нарастване на косвените данъци.

Така се установява данъчна структура, с висок относителен дял на косвените данъци и занижен на преките, която води до преразпределение на общата данъчна тежест от високо към ниско доходните групи от населението и по този

начин действа като относително самостоятелен фактор за задълбочаване на доходното неравенство, повишаване равнището на бедността и т.н.

Драстичното намаление на преките данъци се постига, чрез намалението конкретно на Данъкът върху доходите на физическите лица и Корпоративния данък, които представляват двата основни вида преки данъци.

Корпоративният данък от – от 40% през 1995г. до 10% от 1 януари 2007г.; за максималната данъчна ставка за доходите на физическите лица от 38% през 2001г. до 10% от 1 януари 2008г.

Сред приходите от косвените данъци, основно място заема Данъкът върху добавената стойност. В повечето страни членки на ЕС стандартният размер на ДДС се движи **около 20 %**, колкото е и в България. Например, във Франция и Австрия стандартният му размер е 20 %; в Белгия , Холандия и Чехия - 21 %; в Дания – 25 %; в Унгария – 27 % (най-високият размер за ДДС в ЕС); в Гърция и Испания – 23 %; в Германия -19 % и т.н.

В развитите страни членки на ЕС, обаче се прилагат **диференцирано намалени размери на ДДС за основни хранителни стоки, лекарства и учебници, то в България (с едно малко изключение в туризма – 9 %) се прилага една единствена ставка за ДДС от 20 %.**

Целта на тези диференцирани ставки на ДДС е подпомагане на нискодоходните групи в обществото.

В България обаче, след 2007 г. дори този типично социален данъчен инструмент влиза в услуга на бизнеса – с 9% налог върху нощувките в хотели.

Най- общият извод, който се прави на фона на анализирания тенденция в данъчната политика на България, е че тя се базира може би на една доста повърхностна и едностранна преценка на нещата. Преследвайки икономическите аспекти, се пропускат социалните такива, което е не само неефективно, но и обществено опасно.

„Икономика извън обществото, обаче не съществува, икономическият напредък се осмисля само като обществен напредък. Нито икономическият прогрес е дългосрочно възможен без обществен прогрес, нито обществения без

икономически“⁴, звучи тезата на проф. Ч. Николов, която е изключително показателна и подкрепяща нашия ред на разсъждения.

Направените изводи от проведения анализ се резултатите от множеството изследвания, които сочат, че фискалните иновации насочени към повишаване на икономическата активност не дават значими икономически резултати, в същото време обаче социалната им цена, е изключително висока- като един от аспектите на определяне на тази цена представлява задълбочаващото се социално неравенство у нас, измервано чрез все по- бързото разтваряне на ножицата между бедни и богати (както показва коефициента на Джини).

Така неефективното използване на данъчната система , в качеството и на основен инструмент на социалната политика не позволява успешното разрешаване на каквито и да е значими социални проблеми, а напротив увеличава социалната несигурност.

Формиралата се несигурност, като крайност, ускорява процеса на емиграция в посока социалните европейски общества.

След обосноваването на неефективността на данъчната система в страната и целият събран информационен ресурс по проблема, логично се извеждат следните препоръки за усъвършенстване на данъчната система, респективно на модела на социална политика в България:

1.Доближаване на съотношението преки/косвени данъци да средното равнище ЕС;

2.Диферинцирани ставки на ДДС за групи стоки от първа необходимост- лекарства и основни хранителни продукти;

3.Преминаване към прогресивно подоходно облагане;

4.Преосмисляне на последните промени в корпоративното подоходно облагане.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В настоящия дисертационен труд се установява моделът на социална политика в България и се извеждат препоръки за преодоляване на разкритите проблеми, които водят до неефективността му. Целта е, по този начин, да бъде постигнато неговото усъвършенстване, насочено към повишаване на равнището на благосъстояние на гражданите.

Заложената в изследването цел, се реализира посредством решаване на последователност от теоретични и емпирични, логически свързани, задачи.

Изходен пункт на анализа и ориентир, към аспекта, в който се изследва СП в дисертацията, представлява изведената, на база на многоаспектните интерпретации, дефиниция за същността на социалната политика **Социалната политика е функция на намесващата се държава, намираща израз в преразпределение на националния доход, целящо осигуряване на благосъстоянието на обществото .**

В дефиницията се акцентира върху три важни изходни за изследването, моменти, а именно:

- Целта на социалната политика е **„осигуряване на благосъстоянието на обществото“**;
- Основният механизъм за постигане на заложената цел е **„преразпределението на националния доход“** ;
- Субектът, който поема отговорността, за реализиране на посочената цел е **„намесващата се държава“**.

От изведената дефиниция става ясен и аспекта, в който ще бъде анализирана социалната политика, а именно- **като политика на преразпределението.**

Въпросът за **степената на държавната намеса при осигуряване на общественото благосъстояние**, се пречупва през призмата на икономическите теории. Интерпретативно се представят концепциите на представителите на икономическата

наука, които също са многовариантни- единствено ограничени, от една страна от твърдението, че държавата е неспособна да осигури благосъстояние, а от друга от разбирането за значимостта и възможностите на държавното регулиране.

Тук теориите на тримата велики икономисти- Адам Смит, Карл Маркс и Джон Кейнс, се определят като „носеци колони“, на „сградата“ от многовариантни концепции. Казано по друг начин, стига се до извода, че тези икономисти, чертаят трите основни пътя на социално-икономическо развитие.

Анализът на теоретичния материал, помага да се установи и инструментариумът, за постигане на дефинираната основна цел на социалната политика. Стига се до извода, че това са икономическите, в частност фискалните инструменти, като между тях с най- постоянно присъствие са: делът и структурата на публичните разходи, делът и структурата на разходите за социална защита и провежданата данъчна политика.

На следващия етап от изследването се показва, че основните пътища на социално- икономическо развитие, начертани от представителите на икономическата мисъл, прерастват в основни модели на социалната политика. Степента на държавна намеса- в основния разграничителен признак, за класифицирането на страните в различните модели на социална политика. За количествени измерители на тази намеса се възприемат, именно: делът и структурата на публичните разходи, делът и структурата на разходите за социална защита и провежданата данъчна политика-същност.

Емпиричното изследване, в настоящия дисертационен труд, се реализира посредством статистическия метод- клъстер анализ. Неговото приложение позволява, на базата на подобрите критерии, да се постигне разпределение на включените в статистическата извадка страни, в отделни относително хомогенни групи, приемащи формата на модели на социална политика. В зависимост от групата, в която попада всяка конкретна страна, се определя и модела на

провежданата от нея социална политика. **Така, избраната клъстеризационна процедура води до определяне на модела на социална политика в България.**

Изборът на теоретично обосноваване на разграничителни критерии, при формиране на различните модели на социална политика се потвърждава и с помощта на възприетата статистическа методика.

Крайният резултат от проведената клъстеризационната процедура, представлява изведената класификация на моделите социална политика, която се състои от пет клъстера, в които се разпределят държавите включени в изследването.

Логиката на възприемане на **наименования на получените клъстери**, се изразява във взаимстване на наименованията на трите класически модела социална политика, за трите модела които представляват „носещите колони“ (първи, трети и пети клъстер) на предложената от нас класификация и се базира на разкритите аналогични особености между тях.

Междинните клъстери- **втори и четвърти**, които съчетават характеристики на основните клъстери, между които се разполагат, се наименоват като **хибридни модели**.

За отличие между двата хибридни модела може да се подчертава, че първият хибриден модел (втори клъстер) се характеризира с **по- слаб социален ангажимент на държавата**, а втория хибриден модел (четвърти клъстер) с **по- силен социален ангажимент на държавата**.

Така петте клъстера от получената класификация, приемат формата на следните модели на социална политика:

- **Първи клъстер- Англосаксонски модел;**
- **Втори клъстер- Хибриден модел- със слаб социален ангажимент на държавата;**
- **Трети клъстер- Континентален модел;**
- **Четвърти клъстер- Хибриден модел- със засилен социален ангажимент на държавата**
- **Пети клъстер- Социалдемократичен модел.**

България се разпределя в първи клъстер, или тя попада в една група със страните провеждащи

Англосаксонски модел на социална политика. Групата, която се характеризира с най-нисък дял на публичните разходи от БВП, което говори за най-слаба намеса на държавата при осигуряване на общественото благосъстояние, или най-слаб социален ангажимент, поет от държавата.

Стойностите на всеки от възприетите три разграничителни критерия, за всеки от петте клъстера, имат важно значение за изграждане на техните профили. В тази връзка се установява, че *по отношение на публичните разходи и разходите за социална защита, всички клъстери са хомогенни*, но по отношение на данъчната система тази хомогенност, вече липсва. *По отношение на данъчната система, се открояват различията между близките по първите два критерия държави.* В този смисъл типа данъчна система може да се възприеме *като критерия, за разделяне на страните от всеки клъстер в подклъстери.*

Определящо за типа данъчна система е съотношението между бюджетните приходи от косвени и преки данъци. Когато е по-голям дялът на преките, данъчната система се определя като **подходна данъчна система**. При по-голям дял на косвените данъци – **потребителска данъчна система** и при съотношение 1:1 – **хибридна данъчна система**.

Типа на данъчната система, разпределя основните пет клъстера, на дванадесет подклъстера като цяло.

Така, приложената клъстеризационна процедура, разпределя България в **Англосаксонския модел на социална политика** и в подмодела, характеризиращ се с **екстремно потребителска данъчна система**.

На база на проведен сравнителен анализ на ефективността на моделите социална политика, измерена, чрез ИЧР за страните включени в изследването се установява неефективността на модела на социална политика в България.

База за извеждани на препоръки за усъвършенстване на модела, се формира, чрез изследване на зависимостта между публичните разходи, разходите за социална защита и типа данъчна система (в качеството им на фактор) и

стандартизирания измерител на благосъстоянието ИЧР (в качеството му на резултат).

➤ Установява се, че **връзката между публични разходи и ИЧР, конкретно за България е отрицателна и много слаба.** Този резултат отчетен с помощта на аналитичния инструмент, наречен Крива на Армей, показва, че **размерът на публичните разходи надвишава оптималния си размер, но е съвсем близо до него.** На тази база се препоръчва **промяна не в дела на публичните разходи, а в тяхната структура,** като се дава приоритет на разходите за здравеопазване и образование, за сметка на тези за отбрана, жилищно строителство и благоустройство.

Така изведената препоръка на практика означава, оставане в рамките на съществуващия Англосаксонски модел на социална политика и неговото усъвършенстване с помощта на преразпределителните процеси от страна на държавата. В един по дългосрочен период може да се изследва възможността за преминаване към друг модел на социална политика, например-Континенталният, който е най- широко застъпен в Европа. Важно условие, за реализиране на този вариант, обаче е постигането на по- интензивно увеличение на икономическата мощ на страната.

➤ Препоръчва се и реструктуриране на **разходите за социална защита,** като основната част от ресурса бъде насочен не към облекчаване на тежестта от настъпилите рискове (пасивни мерки), а към мерки, които да не допускат тяхната поява (превантивни мерки) или да спомагат за тяхното бързо преодоляване (активни мерки).

➤ Препоръката за **промяна в данъчната система намира израз в рационализиране структурата на данъчната система, чрез преодоляване на констатирания дисбаланс между преки и косвени данъци.**

Можем да твърдим, че последователното решаване на всички поставени задачи и доказването на изследователската теза и имплицитно съдържащите се в нея подтези, доведе до изпълнение на заложената главна цел в дисертационния труд.

IV. ПРИНОСНИ МОМЕНТИ

1. В хода на проведените теоретични и емпирични изследвания е реализирано обогатяване на съществуващите знания в областта на обособяване на моделите социална политика. Важен момент, от което представлява постигнатото аргументирано разбирането за значимостта на публичните разходи, разходите за социална защита и типа данъчна система като разграничителни критерии.

2. Използването на нетрадиционният критерий, тип данъчна система е позволило в резултат на осъществения анализ, класификацията на основните модели социална политика да се детайлизира, като към всеки модел се обособят подмодели.

3. Детайлното изследване на зависимостта между публични разходи и ИЧР и тип данъчна система и ИЧР с помощта на методите на сравнителния и корелационния анализ, за страните от ЕС и САЩ и конкретно за България е дало възможност за извършване на прецизна оценка на ефективността на наложилият се модел социална политика в България.

4. Разработените на база, на научните резултати от проведените теоретични и емпирични изследвания, конкретни препоръки за усъвършенстване на модела социална политика в България са с практико- приложна насоченост.

V. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Авдикова, А., (2015), *“Универсальные критерии определения модели социальной политики”*, «Cambridge Journal of Education and Science», No.2. (14), July-December, 2015, Proceedings of the Journal are located in the **Databases Scopus, ISSN: 0305-7640**

2. Авдикова, А., (2015), *„Актуални проблеми пред социалната политика- в национален и европейски контекст”- Сборник с доклади от Единадесета международна научна конференция на младите учени "Икономиката на България и Европейския съюз- конкурентноспособност и иновации"*, ISBN 978-954-8592-35-8

3. Авдикова, А., (2015), *„Иновациите в социалната политика са важен инструмент за преодоляване на предизвикателствата пред развитието на социално-икономическата сфера”* - сборник *„Начални проучвания по Стопанска история и история на социално-икономическата сфера в Югозападна България“* на Университетско издателство „Неофит Рилски“ ISBN 978-954-680-963-6

4. Авдикова, А., (2016), *„Държавата и пазарът като източници на благосъстояние през призмата на икономическите теории“* – публикуван в списанието на Стопански факултет към ЮЗУ, *„Икономика и управление“* – бр.1/2016г.